

Lietuviškoji laimės samprata

Dainius RAZAUSKAS

Žodį *laimė* dauguma kalbininkų (Pranas Skardžius, Ernestas Frenkelis, Vladimiras Toporovas, Haraldas Biezajus, Konstantinas Karulis ir kiti) kildina iš veiksmazodžio *leisti* (*leidžia, leido*), taigi *laimė* yra buvusi **laid-mē*.¹ O kai kurie – kaip Julius Pokornis, Vytautas Mažiulis – tiesiog iš pirminės šaknies **lei-* ‘leisti’ be formanto *-d-* (šią pirminę šaknį atpažįstame, pavyzdžiui, dalelytėje *lai* ‘tegu, te’).²

Tokią *laimės* kilmę galima paaiškinti maždaug taip. Veiksmazodis *léisti* turi reikšmę ‘sukelti, padaryti’ ir net ‘sukurti, sutverti’: *Šiandien dar senu įpročiu yra sakoma: tą žmogų yra Dievas le i d e s ant svieta, nesakoma sutvėręs* (S. Daukantas); *Dievs le i d o svieta* (P. Ruigio, K. G. Milkaus žodynai); *Toks Dievo le i s t a s* (J. Brodovskio žodynas); *Ir Dievas le i d o didžius eršketus ir visokias žvėris* (J. Bretkūno Biblija); *Kuriop galop esti Dievas visus daiktus le i d e s?* (Simono Vaišnorio „Žemčiūgas teologiškas“, 1600 m.); panašiai priešdėlinis *pa-léisti* ‘sukurti, sutverti’: *Kam dievas p a l e i d o šiuos uodus?* (Rumšiškės, Kaišiadorių r.); *Žmogus ir p a l e i s t a s krutēt* (Švenčionys) ir t. t.³ Taigi žmogaus *laimė* yra tiesiog jo likimas – tai, kaip ir kam jis į pasaulį yra *leistas*.

Atitinkamą reikšmę turi latvių – veiksmazodis *laist*; negana to, be Dievo, latvių dainose neretai *leidžia* būtent *Laima*, pavyzdžiui: *Kādu Dievs, Laimē laida, / Tādu māmiņi i auklēja* „Kokią Dievas, L a i m ē l e i d o, / Tokią mama ir augino“; *Paļdis devu Laimēnai, / Ka ļusteigu mani laide* „Ačiū sakiau L a i m a i /, kad linksma mane l e i d o“; *Laidus’ ir ma’ Laimiņa / Šai baltā saulītē* „L e i d o mane L a i m e l ē / Šian baltan pasaulin“; *Laima* tiesiog apibūdinama kaip *Laimiņa laidēja* „Laimelė leidejėlė“; taip į ją kreipiamasi: *Ai Laimiņ, laidējiņ* „Ai, Laimelė, leidejėlė“ ir pan.⁴ Taigi čia pati *Laima leidžia* žmogų pasaulin, tuo suteikdama jam atitinkamą *laimę*.

Tos pačios veiksmazodžio *leisti* šaknies, nesunku numanyti, yra kitą ne mažiau reikšmingą sąvoką žymintis daiktavardis – *laisvė*. Tai, kad lietuvių kalboje

laimė ir *laisvė* yra bendrašakniai žodžiai, kad ir kaip būtų aiškinama jų reikšmių kilmė bei raida, savaime yra iškalbinga – tai pirštu prikišamai rodo jų bendrą prigimtį. Vidinę, būtiną *laimės*–*laisvės* sankabą pabrėžia ir priežodis: *Kur l a i s v ē eina, ten l a i m ē seka*⁵. Negana to, šiame priežodyje *laimė* ne tik šiaip susieta su *laisve*, bet yra nuo jos tiesiogiai priklausoma. Ir pati bendra žodžių kilmė, ir priežodis tik darsyk mums primena, kad be *laisvės* lietuviui *laimės* negali būti.

Aistės Petrauskienės ir Vykinto Vaitkevičiaus žodžiais, lietuvių „asmeninė *laisvė* patiriama kaip didžiausia *laimė*, reiškiasi kaip negalėjimas nustygti, begalinis noras judėti, eiti“⁶, o tai jau ir užuomina į gilesnę – nebe mitinę, o psichinę, ar dvasinę, *laimės* sampratą.

Verta atkreipti dėmesį į tai, kad, be kitų, veiksmazodis *léisti*, taip pat sangražinis *léistis(s)*, turi ištisą reikšmių grupę, žodyne apibrėžtą kaip ‘daryti m i n k š t e s n į, s k y s t e s n į, t e k i n t i’; šiai grupei priskiriamos tokios konkrečios reikšmės kaip: ‘skystėti’, ‘pašalui eiti, pašalą varyti’, ‘tirpti, tirpdyti (sniegą, ledą)’, ‘apskritai ką ‘versti tirpalu, tirpdyti’, ‘lydyti’ (*Vašką leisti* Kvedarna, Šilalės r.; *Nelaikyk sviestą šil-tai – pradės leisties* Upyna, Šilalės r.; *Žvakė nuo saulės leidžias* Skaudvilė ir pan.), ‘skiesti’, ‘tekėti, sunktis, praleisti skystį, nelaikyti skysčio arba oro dėl nesandarumo’, ‘tekinti, bėginti’ (*Sulą leidžia iš klevo ir iš beržo* Vieškėnai, Akmenės r.; *Leidžiu gėrimą* P. Ruigio žodynas; *Kraują leidžia* Grūžiai, Pasvalio r.; *Vandenį leidžia iš prūdo* ten pat; *Leisti vandens srovę* Dabartinės lietuvių kalbos žodynas), ‘melžti’ ir t. t.;

taip pat priešdėlinis *at-léisti* ‘sumažinti kietumą, suminkštinti’ (*Tokia buvo kieta duonos pluta, dabar atsileido* Obeliai), ‘suminkštinti, atšildyti ką nuo šalčio sustyrusį, sukietėjusį, suledėjusį’, ‘pašalą išvaryti’ (*Žemę atleido* Leipalingis, Lazdijų r.; *Pašlaps keliai, kai žemė atsileis* Pakruojis), ‘atsipalaiduoti nuo sustingimo’, ‘apskritai ‘atšilti, nuo šilumos tirpti’;

taip pat *į-lėisti* ‘įtekinti, įbėginti’, ‘įlieti, įpilti’ (*Ta žmonelė įleido į uzbonėlį alaus* iš M. Slančiausko surinktos tautosakos; *Ileisk sulos iš klevo* Rokiškis);

priešdėlinis *iš(si)-lėisti* vėlgi turi išsiaiškintą reikšmių grupę, apibrėžtą kaip ‘padaryti minkštesnį, skystesnį, ištekinti’, tarp jų – ‘netekti formos, patišti’ (*Išsileidė tie paplotėliai* Pašvitinys, Pakruojo r.), ‘išlydyti’ (*Vaškas jau išleistas* Kuktiškės, Utenos r.; *Šilta, tai sviesto ir ant turgaus negali nuvežt – išsileidžia* Dusetos; *Žvakė nū šilimos išsileido* Upyna, Šilalės r.), ‘išpilti, ištekinti’ (*Iš balos visą vandenį išleido* Alovė, Alytaus r.);

panašiai *nu-lėisti* atitinkamos reikšmės apimtos į grupę bendra reikšme ‘nutirpdyti, nutekinti, nubėginti, supilti’ (*Kaip atšilo, tai penkiom dienom visą sniegą nuleido* Seinai, Lenkija; *Baigia sniegą nuleisti, jau kalneliai kyši* Kupiškis; *Einu nuleisiu pieną iš kibiriuko...* Lekėčiai, Šakių r.; *Kai nebegal, sako, pagydyt, tai nuleidžia kraują...* Joniškėlis, Pasvalio r.; *Nuleido vandenį nu kiemo* Kuršėnai, Šiaulių r.; *Iškasiojo griovius griovelius ir nuo visų dirvų vandenį nuleido* Vieksniai, Akmenės r.);

vėlgi *pa(si)-lėisti* reikšmių grupei, apibendrintai reikšme ‘sutišti, suskystėti’, priskirtos reikšmės ‘netekti pavidalo..., ištišti’ (*Nugi vandenio užpils, tai molis pasleis* Leipalingis, Lazdijų r.), ‘atšilti, pašalui išeiti’ (*Jau paleido, nebebūs žiemos, pavasaris atėjo* Vieksniai, Akmenės r.), ‘pajudėti ledams’ (*Paleidė upę, išmetė ledą* Svėdasai, Anykščių r.), ‘imti tirpdyti’ (*Pavasarij, paleidus sniegą, pabjūra keliai* Daugailiai, Utenos r.; *Sniego privertė: kaip paleis, plauksma* Kuršėnai, Šiaulių r.; *Marių ledas pasileido* iš nenurodytų raštų), ‘pavirsti tirpalu, ištirpti’, ‘išlydyti’ (*Paleisti keptuvėje pusę šaukšto sviesto* iš nenurodytų raštų; *Tokioj šilumoj sviestas kaip mat pasileidžia* Ėriškiai, Panevėžio r.), ‘suskystinti, padaryti laisvus (vidurius)’ (*Jau kelinta diena, kaip vidurius paleido* Surviliškis, Kėdainių r.), ‘duoti tekėti, duoti bėgti’ (*Vanduo paleistas...* Ėriškiai) ir t. t.;

toliau dar *pri-lėisti* ‘prilydyti’ (*Tris puodus taukų prileidom* Kuršėnai, Šiaulių r.), ‘pritekinti, pripilti’ (*Prileisk alaus pilną uzboną* A. Juškos žodynas);

su(si)-lėisti vėlgi bendra reikšmių grupė ‘nustoti pavidalo, suskystėti; sutirpdyti, sutekinti’, taigi ‘sulydyti’ (*Sutirpęs vaškas susileido* iš nenurodytų raštų), ‘supilti’ (*Alų iš bačkos į viedrą suleidė* Joniškėlis, Pasvalio r.) ir t. t.⁷

Akivaizdu, kad šios reikšmės esmiškai sutampa su veiksmažodžio *lieti* reikšmėmis ‘pilti (skystį)’, ‘daryti, kad tekėtų, versti tekėti’, taip pat sangražinio *lietis*

‘gausiai tekėti, plaukti srove’, ‘per viršų tekėti’ ir t. t.⁸ Dėl viso to atrodo labai įtikinama tiesioginė kalbinė *lėisti* sąsaja su *lieti*, kuris kitados skambėjo **léiti*. Tokį *lėisti* ir **léiti* > *lieti* tarpusavio etimologinį ryšį daugiau mažiau aiškiai teigė žymūs rusų kalbininkai Vladimiras Toporovas, Olegas Trubačiovas, vienas iškiliausių lietuvių kalbininkų etimologų Vytautas Mažiulis, latvių kalbos etimologinio žodyno autorius Konstantinas Karulis ir kai kurie kiti⁹, o pastaruoju laiku jau visai griežtai suformulavo lenkų baltistas Voicechas Smočynskis: baltų veiksmažodžio šaknis **lēi-d-* ‘leisti’ galinti tiesiog remtis šaknimi **lēi-* ‘lieti’, atitinkamai ide. **lēi-d-* (praide. **leĭH-d^he-*) ‘leisti’ – šaknimi ide. **lēi-* (praide. **leĭH-*) ‘lieti’.¹⁰

O jei tikrai taip, tai ir *laisvė*, ir *laimė* gilesniame lygmeny būtų susijusi su *liejimu(si)*. Pažymėtina, kad Vytautas Mažiulis anksčiau *laimę* buvo tiesiog kildinęs iš veiksmažodžio *lieti* šaknies¹¹, nė netarpininkaujant *leisti* šakniai. Taigi visai įmanoma ir tiesioginė *laimės* sąsaja su *liejimu(si)*.

Dėl to pirmiausia reikia turėti omeny *lieti*, *liėti* reikšmę ‘pilant į šaltą vandenį ištirpdytą metalą ar vašką, burti iš susidariusių įvairių formų’, kuri mena ritualinį burtų ryšį su laime, kaip kad pavyzdyje, užrašytame Kruopiuose, Akmenės r.: *Vakar vakare mes laimės liejom*¹². Žeimelio apylinkėse, Pakruojo r., pasak Juozo Šliavo, „paskutinį senųjų metų vakarą susirinkdavo visa šeima, *liedavo laimes*. Ištirpindavo vašką arba šviną ir šaukštu arba samteliu staigiai šliūkštelėdavo į kibirą vandens. Išėmę iš to liejinio šešėlio ant sienos spėdavo ateitį“¹³. Panašiai Latvijoje, pasak Pėterio Šmito, „Naujųjų metų papročius sudaro mažne vien tik būrimas ir ateities spėjimai. Žinomiausias ir, ko gero, vienas iš seniausių papročių yra ‘laimės liejimas’ (*laimės liešana*)“¹⁴. Su latviais susiję Lietuvos kuršininkai irgi, būdavo, „per Naujuosius lieja laimes“¹⁵. Ir t. t.

Gal tad ir Laima žmogų leido kaip tik šitaip – išliedama jo sielą kaip savotišką „burtą“, kaip išlydytą vašką ar šviną, į šaltus šio kūniško pasaulio vandenį, kur gyvenimas, nepriklausomai nuo visų „skystų“ jaunystės svajonių, neišvengiamai ilgainiui įgauną vienokį ar kitokį baigtą pavidalą?

Betgi čia, pasaulyje, jau „nulieto“ žmogaus laimę lemia visai ne svajonių įkūnijimas, kad ir kaip tai iš pirmo žvilgsnio atrodytų keista, bet veikiau priešingai – visokių sustingusių nuomonių bei nuostatų „atitirpimas“, vidinis sielos pasiliejimas, laisva tėkmė ir tokiu būdu sugrįžimas iš perdėm susitvėrusių kūniškojo

likimo pavidalų atgal į takią, jokiomis žiemos lytimis nebesukaustomą gyvą dvasiai.

Dėl to pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į žinomą, daugelyje tradicijų ryškią priešpriešą tarp tekančio ir stovinčio vandens. Šį kaip tik nusako veiksmažodžio *stovėti* reikšmė ‘n e t e k è t i, nesruventi (apie vandenį)’, iš kurios vartojimo pavyzdžių savaime numanoma ir minėtoji priešprieša: *Stovimas vanduo nesveika gerti* (J. Jablonskis); *Ežere vanduo stovintys, upėj bėgantys* (Zapyškis, Kauno r.); *Ir stoviamas vanduo pūva* (Grūžiai, Pasvalio r.); panaši yra *stovėti* reikšmė ‘būti užšalusiam’, pavyzdžiui: *Nemunas jau stovi* (Priėnai); atitinkamai *stovintys* reiškia ‘krešulys’ (galintis užkimšti gyvą kraujo-taką) ir t. t.¹⁶

Kaip tik šia priešprieša remiasi „gyvojo“ ir „negyvojo vandens“ įvaizdžiai. Anot V. Ivanovo su V. Toporovu, „esama nuomonės, jog gyvasis vanduo reiškia vasaros vandenį, tekančią, o negyvasis vanduo – žiemos, ledą“¹⁷, t. y. sustingusį, stovintį vandenį. Štai rusų tarmėse *живая вода* ‘gyvasis vanduo’ tiesiog gali reikšti ‘tekančią, šaltinio vandenį’; ru. *живица*, pažodžiui maždaug ‘gyvuolė’ (šaknies ru. *жив-* = lie. *gyv-*), tarmėse turi reikšmę ‘neužšalanti versmė’; šiaurės Rusijos (Archangelsko srities) tarmėse posakiai *море, река живет*, pažodžiui ‘jūra’ ar ‘upė gyvena, yra gyva’, reiškia ‘neužšalusi, be ledo’; frazeologizmai *воды зажили* ‘vandenys atgijo, ėmė gyventi’, *река зажила* ‘upė atgijo, ėmė gyventi’ reiškia ‘ėmė tekėti, ištirpus ledams’; savo ruožtu *мертвая вода* ‘negyvas vanduo’ – tai ‘stovintis, netekantis, žydintis vanduo’, kurio ‘negyvumas’ podraug pasireiškia neigiamu poveikiu sveikatai; bulgarų tarmėse stovintis vanduo vadinamas *мъртвица*, pažodžiui maždaug ‘miruolė’; šiaurės Rusijoje, Urale ir Sibire – *дохлая вода* ‘padvėšęs vanduo’.¹⁸ Ir pats ledo pavadinimas *лёд* bei įvairūs jo vediniai rusų kalboje būdingai įgauna perkeltines sąstingio, mirtinos ligos, maro, mirties reikšmes.¹⁹

Užšalęs vanduo, ledas – tik itin akivaizdus bei pavaizdus nejudančio, sustojusio vandens įvaizdis. Tačiau anaipol ne vienintelis: tą pačią simbolinę „negyvo vandens“ reikšmę, kaip matyti, turi bet kaip kitaip sustabdytas, užtvenktas vanduo (tvenkinys), drumstas, užakęs vanduo (bala, pelkė), sudarantis priešpriešą gyvam, „gyvajam“ tekančiam vandeniui, pabrėžiamą kuo įvairiausias kilmės ir lygmens tradicijose, taip pat ir tuose kraštuose, kur vanduo savaime niekuomet ar beveik niekuomet neužšąla.

Štai ir senovės graikams tekantys vandenys (upės, versmės) buvo gyvybės, atgaivos, gyvybingumo šaltinis.²⁰ Ir romėnams *flūmen vīvum*, pažodžiui ‘gyva srovė’ ar ‘gyva upė’, reiškė būtent tekančią vandenį; tą patį reiškė ir *aqua vīva*, pažodžiui ‘gyvasis vanduo’.²¹ Ir atvirkščiai: mūsų iki šiol vartojamas lotynų kilmės tarptautinis žodis *stagnacija* ‘sustojimas, sustingimas, sąstingis’, lo. *stāgnatio*, remiasi veiksmažodžiu *stāgnō, -āre* ‘sustabdyti, užtvenkti vandens liejimąsi, tėkmę’, o daiktavardis *stāgnum* – tai būtent ‘stovintis ar užtvenktas vanduo, tvenkinys, ežeras, bala, pelkė’.²²

Panašiai mūsų eros pradžios mandeistų, ar mandėjų, religijoje gyvasis vanduo, Hanso Jono apibrėžimu, – tai „t e k a n t i s vanduo, ištryškęs iš tyro šaltinio ir pasiliejęs srovėmis [...]“. Tik toks vanduo gali būti naudojamas ritualuose, t. y. dažnuose krikštuose, kurie yra pagrindinis mandėjų kulto bruožas. Dėl šios priežasties mandėjai gali apsigyventi tik prie upių. Pats terminas ‘gyvasis vanduo’ veikiausiai yra perimtas iš Senojo Testamento (žr. Pr 26.19, Kun 14.5, 50). Jo priešybė – s t o v i n t i s vanduo arba drumstas jūros vanduo“, kurio vien prisiliesti mandėjams buvo nuodėmė.²³

Ką tik nurodytas Kunigų knygos sakiny 14.5 Antano Rubšio lietuviškai verčiamas: „Kunigas palieps papjauti vieną iš paukščių viršum molinio indo, pripilto šaltinio vandens“, o išnašoje pridurtas paaiškinimas: „pažodžiui ‘gyvojo vandens’, pasemto iš t e k a n č i o vandens ar šaltinio, o ne iš vandens talpyklos“²⁴; Algirdas Jurėnas verčia „šviežio vandens“ ir panašiai paaiškina: „gyvo (t. y. ką tik pasemto iš t e k a n č i o šaltinio ar upelio)“²⁵. Be to, tikrasis gyvojo vandens šaltinis Biblijoje yra pats Dievas, o jo priešybė irgi yra stovintis vanduo, pavyzdžiui: „Nes manoji tauta nusi-kalto dvigubai: mane, gyvojo vandens šaltinį, jie paliko ir išsikasė vandens talpyklas“ (Jer 2.13; plg. Jer 17.13). Užtat kas laikosi Dievo ir tikrojo mokymo, „Jis yra lyg medis, pasodintas prie t e k a n č i o v a n d e n s, duodantis vaisių laikui atėjus, tas kurio lapai nevysta“; o kas Dievo stokoja, prisipažįsta: „Kaip elnė ilgisi t e k a n č i o v a n d e n s, taip aš ilgiuosi t a v e s, D i e v e“ (Ps 1.2; 42.2). Naujajame Testamente gyvojo vandens šaltiniu Jėzus pavadina save (Jn 4.10–14); taip pat tikėjimą Juo: „Kas mane tiki, – kaip Raštas sako, – iš jo vidaus p l ū s gyvojo vandens s r o v e s“ (Jn 7.38). Savo ruožtu tekančiam gyvybės vandeniui prilyginamas krikščioniškasis Išganymas: Apreiškime apie Dievo išrinktuosius sakoma, jog „Jie nebealks, nebetroš, nebekepins jų saulė nei jokia kaitra. Nes Avinėlis, kuris stovi prieš sostą, juos ganys ir vedžios

prie gyvybės vandens šaltinių“; galiausiai Jis pažada: „Trokštančiam aš duosiu dovanai gerti iš gyvojo vandens šaltinių“ (Apr 7.17; 21.6) ir t. t.²⁶ O šaltinis – tai būtent tekantis vanduo.

Panašus santykis su tekančiu, šaltinių vandeniu dar XX a. pradžioje gyvavo tarp Altajaus ir Sajanų šamanistų. Leonido Potapovo žodžiais: „Buvo draudžiama teršti ‘tekantį vandenį’ (*аган су*), t. y. upes, upelius, šaltinius, visokiais nešvarumais, buitinėmis šiukšlėmis, nes to nepakenčias ‘vandens šeimininkas’ (*су аази*) ir anksčiau ar vėliau nubaudžias pažeidėją kokiais nors nemaloniais, ligomis ir t. t. Ypač gerbiami buvo, pramaišom su baime, iš žemės trykstantys šaltiniai, kurie priklausė vietos šeimininkui (*аржан су*). Šamanistai jų atžvilgiu turėjo ištisą kodeksą taisyklių bei draudimų, nes šaltiniai buvo laikomi gydomaisiais ir tuo pritraukdavo daugybę žmonių“.²⁷ Mums šiuo atveju svarbu, kad šis plačiai žinomas religinis reiškinys remiasi būtent tekančio vandens gydomąja, gyvybę teikiančia samprata.

Baltarusių ir lietuvių užkalbėjimus lyginusi Marija Zavjalova prieina atitinkamą išvadą: „Vandens funkcija priklauso nuo jo būsenos: bėgantis vanduo, ‘apiplaukantis visą pasaulį’, gali nuskandinti visas ligas, nuplauti nuo kūno skaudulius; stovintis vanduo (baltarusių užkalbėjimuose *воды стоячыя, чорныя* ‘stovintys, juodi vandenys’) – tai nešvari vieta, iš kur atsiranda ir kur siunčiamos ligos, plg.: ‘Pavasariį surasdavo miške kokią nors drevę su dvokiančiu vandeniu, įmesdavo kelis miežio grūdus, su ta ranka, ant kurios yra karpų, maišydavo ir sakydavo: *Mieži, mieži, dvokiantis vanduo, – visos mano karpos eikite su juo!*’; *Iš šlapumo, kap aini kur per vandenį, kam(e) būna vanduo nešvarus, šitus, s u s t o j j s, n e b è g a n c y s, tai ji cik iš to paruola, rožė* [Noškūnai, Varėnos r.]; ...*ад каццi боль адхінаем, на мхі, на балоты, на чорныя воды адсылаем...* ‘nuo kaulo skausmą nusukam, ant samanių, ant pelkių, ant juodųjų vandenų nusiunčiam’. Toks ‘nešvarus’ vanduo yra ligų šaltinis.“²⁸ „Taigi, pasyvus stovintis vanduo asocijuojasi su tamsa ir gelme (plg. vandens požymius baltarusių užkalbėjimų ligos nusiuntimo formulėse), įkūnija anapusinį pradą ir siejasi su liga“; ir atvirkščiai: „besiliejęs, tekantis vanduo simbolizuoja jos išnykimą, plg. baltarusių užkalbėjime: *Ехаў пан, вёз жбан, жбан набіўся, вада палілася, і ў (імя) у галаве боль унялася* ‘Važiavo ponas, vežė uzboną [puodynę], uzbonas sudužo, vanduo pasi-liejo, ir jo (vardas) galvoje skausmas apmašo’.“²⁹ Taigi užkalbėjimuose „pasyvus, stovintis, tamsus ir gilus vanduo asocijuojasi su pirminiu chaosu, o tekantis,

aktyvus vanduo įkūnija raidą, kaitą, atgaivina ir apšvarina žmogų“³⁰. Nes, pasak rusų priežodžio, *Стоячая вода гниет* „Stovintis vanduo pūva“³¹. Dieveniškėse užrašytas panašus lietuvių priežodis: *Stovintis vanduo negadnas*³², t. y. netikęs, blogas.

Švaraus ir nešvaraus, sveiko ir nesveiko, nuodingo vandens atitinkamas vertinimas teberyškus lietuvių tradiciniuose sapnų aiškinimuose. Astos Višinskaitės duomenimis: „Pats populiariausias ligą reiškiantis sapno vaizdas – tai vanduo ar buvimas jame. Pavyzdžiui: *Jei į maudynę ar vandenį įkrenti – bus liga; Ligą [reiškia] maudymasis vandens telkinyje*. Dažnai akcentuojama, jog vanduo yra nešvarus, drumzlinas: *Būti nešvariame vandenyje – blogai, liga; Švarus vondou sapnie – gera sveikata, vo nešvarus – liga; Sapne regėtas tamsus vanduo – liga*. Tą patį reiškia sapne geriamas drumzlinas vanduo. Štai vienas sapno pasakojimas, kur ligą rodė braidžiojimas po nešvarų vandenį: *Ašėjau per vandenį. Vanduo buvo labai skaidrus, o paskui virto vis nešvarusnis, drumzlinesnis. Pabudusi ilgai negalėjau užmigti. Po kelių dienų susirgau. Sapne bristi per nešvarų vandenį reiškia ligą*“; dar keli pavyzdžiai: *Inbridai balān, purvan – vat jau bus liga; Bala – sunkūs vargai; Brisi per klumpiu balu – klapatei* (t. y. rūpesčiai); *Jeigu sapnuose braidžioji po drumzliną vandenį – nelaimė giminėj; Būti nešvariame vandenyje – kas nors negero; ir atvirkščiai: Būti švariame vandenyje – sveikata; Jei sapnuoji švarų vandenį ir jį vartoji arba juo plauki, brendi, tai reiškia, kad ateity apturėsi l a i m ę, džiaugsmą ir pasisėkimą savo reikaluose; Kad brendi par undenį čystų – bus geras gyvenimas; Maudytis švariame vandenyje – gerai, nusikratysi vargų* ir t. t.³³ Nešvarus vanduo, bala – tai stovintis vanduo, o švarus – tai būtent tekantis ar bent pratekantis vanduo. Panašiai užtat lenkų tradiciniuose sapnų aiškinimuose sapnuoti tekantį vandenį – gerai, o stovintį – blogai.³⁴

Trumpai ir aiškiai tradicinę „švaraus“ ir „nešvaraus“ vandens priešpriešos esmę nusakė Jonas Aistis taip ir pavadintame eilėraštyje „Dvejopi vandenys“ (pirmi du posmai):

*Yra tyras vanduo – tai krištolo srovės,
Išsiveržę iš žemės pačių vidurių,
Ir teka ramiai, be krioklių, sūkurijų,
Akmenėlius dugne baltai nusiplovę...*

*Yra drumstas vanduo, dvokiąs, prikirmijęs –
Kūdrose, ežerų pakraščiuos tarp maurų,
Jog praeiti pro šalį koku ir bjauru,
Bet jam žydi kvepiančios baltos lelijos...³⁵*

Liūtis Milcēju kaime. Gervēciņū kraštas. 2011 m. *Arūno Baltēno nuotrauka.*

Zenonas Slaviūnas, kalbėdamas apie vandens reikšmę lietuvių religijoje ir mitologijoje, irgi pabrėžė, kad „vanduo yra gerbiamas dar dėl jo gryninančios, švarinančios jėgos. Pirmykščiai supratime vanduo reiškia grynumą, švarumą, jis siejamas su sveikata, kaip nešvarumas – su ligomis. Vandeniui teikiamoji mistinė galia, apvalymo galia, gali pasireikšti net prisilietus arba net mažiausiame vandens lašelyje, pvz., apšlakstant. Ypač t e k a m ū j ū vandenų – upių ir šaltinių galia pasireiškia tikėjimu, kad vandens tekėjimas žmonių laikomas analogišku ligų ir kenkėjų nunešimui. Tuo būdu vadinamieji gydomieji vandenys virsta šventais vandenimis“, be to, priduria autorius išnašoje, „kitais atvejais t e k a s vanduo, g y v a s vanduo turi ypatingos galios pikty demonų atžvilgiu. ‘Šventasis’ upių vanduo jiems yra kliūtis pasiekti savo tikslą, pvz., burtininkas negali peršokti per upę.“³⁶ Aptartomis tekančio vandens ypatybėmis remiasi ir plačiai paplitęs šaltinių garbinimas, ar veikia, gerbimas, kurio gausių pavyzdžių čia nėra reikalo vardyti.

Taigi, kartu su Nijolė Marcinkevičiene apibendrinant, ir lietuvių „t e k a n t i s vanduo liaudyje vadinamas g y v u. Ramus, n e j u d a n t i s vanduo – n e g y v u“³⁷. Ir *gydomąją* galią tekantis vanduo, reikia manyti, turi kaip tik todėl, kad yra *gyvas* (o iš dalies gal ir atvirkščiai – jis yra *gyvas* ne tik dėl to, kad juda, teka, bet ir todėl, kad turi *gydomosios* galios). Lietuvių tradicijoje tai savaimė suprantama, nes *gy-dyti* ir *gy-ti* šiaip jau yra vieno ir to paties veiksmoždzio tranzityvinė ir intranzityvinė lytis, kurio šaknies kaip tik yra būdvardis *gyvas*. Iš esmės *gydyti* tiesiog reiškia „daryti *gyvą*“.

Tekančio vandens sąsaja su gyvybe, beje, suteikia bendrą vardiklį ir prūsų dievo Patrimpo skirtingoms sampratomis. Antai, pasak Simono Grūnavo „Prūsijos kronikos“ (1529 m.), jis buvo įsivaizduojamas *wie ein man junger gestalt ane bardt, gekronett mit sangelen und frolich sich irbot und der gott vom getreide*, „kaip jaunas žmogus, be barzdos, su varpų vainiku ant galvos, linksmas, – jis buvo javų dievas“; be to, *het vor sein cleinot eine slange, und die wardt in einem grosen toppe irnert mit milch von den waydolottinnen und stettis mit garwen des getreides bedeckt* „jo ženklas buvo gyvatė, ji dideliame puode buvo vaidilučių penima pienu ir visada laikoma uždengta javų pėdais“³⁸. Antra vertus, „Sūduvių knygelėje“ (1520–1530 m.) jis apibrėžiamas kaip *der Gott der fliessenden Wasser* „tekančių vandenų dievas“; Jono Maleckio-Sandekio laiške Jurgiui Sabinui (1551 m.) – kaip *fluuiorum ac fontium* „upių (arba tiesiog tēkmių, srovių) ir šaltinių“ dievas;

Motiejaus Strykovskio „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje“ (1582 m.) – kaip *bóg rzek i wszystkich wód ciekących* „upių ir visų tekančių vandenų dievas“³⁹. Abiem atvejais, matyt, kalbama apie tas pačias gyvybines galias, tad Patrimpo tikroji funkcija – abstrakti: tai apskritai gyvybinių galių, gyvybingumo, gyvatos dievas, o jaunystė, varpų vainikas ant galvos, javai (pagrindiniai žmonių gyvybiniai ištekčiai), gyvatė (įsikūnijusi *gyvata*) ir, antra vertus, tekantys vandenys – tik vienas ir tos pačios gyvybės, gyvasties skirtingi simboliai.

Jau iš Biblijos pavyzdžių turėjo būti aišku, kad ši tekančio ir stovinčio vandens priešprieša liečia ne tik kūno, bet ir sielos gyvastį bei likimą, ir Biblija šiuo atžvilgiu – jokia išimtis. Antai Franso Kiumono duomenimis, senovės Egipto antkapių užrašuose į mirusiojo lūpas būdingai įdedamas prašymas-palinkėjimas: „Duok man atsigerti tekančio vandens...“; „O, kad aš turėčiau tekančio vandens atsigerti...“; „Teleidžia man dievai gerti vandenį iš šaltinių...“ ir pan.⁴⁰ Vadinasi, tekantis vanduo čia, kaip ir Biblijoje, turi laiduoti sielai pomirtinį gyvenimą. O štai pasak „Egipto mirusiųjų knygos“, velionis Teisingumo deivei turėjo išpažinti, be kitų dorovinių nusikaltimų bei nuodėmių, būdamas gyvas nepadaręs ir štai kokios: „Aš neužtvėriau kelio vandeniui [tekėti].“⁴¹ Simboline kalba tai reiškia maždaug: „Aš n e s t a b d ž i a u gyvenimo.“

Panašiai senovės Graikijoje Platonas ‘gėdą’ žymintį žodį *αἰσχρόν* Sokrato lūpomis aiškino esant sutrumpintą iš *ἀεισχροροῦν*, kuris savo ruožtu esąs sutrauktas iš posakio *ἀει ἴσχοντι τὸν ῥοῦν* „tai, kas visuomet sulauko tēkme“.⁴² Manto Adomėno vertimu („Kratilas“ 416.b): „Na, dėl ‘bjaurumo’ man atrodo visiškai aišku, ką jis reiškia, ir tai atitinka anksčiau [kalbėtus] dalykus. Mat man regis, kad visa kam vardus teikiantysis (Dievybė) plūsta tai, kas trukdo ir sulauko būtybės nuo t e k m ė s, tad ir dabar ‘amžinai sulaikančiam t e k m ė’ (*ἀει ἴσχοντι τὸν ῥοῦν*) suteikė vardą *ἀεισχροροῦν*; nūnai sutraukę vadiname tai *αἰσχρόν* (‘bjaurumas’).“⁴³ Aiškinimas, žinoma, neturi nieko bendra su šiuolaikine mokslinė etimologija, užtat perdėm ryškiai parodo, kas Platono laikais atrodė tinkama būti gėdos, ar bjaurumo, sąvokos branduoliu, pačia jos esme.

Lygiai taip pat toliau („Kratilas“ 417.e) grindžiama „kenksmingumo“ sąvoka: „Taigi ‘kenksmingumą’ (*βλαβερόν*) juk galima vadinti ‘kenkiančiu tēkmei’ (*βλάπτων τὸν ῥοῦν*), o ‘kenkiantis’ (*βλάπτων*) vėlgi

reiškia ‘norintį sulaikyti’ (*βουλόμενον ἄπτειν*). Tuo tarpu ‘sulaikyti’ (*ἄπτειν*) ir ‘suvaržyti’ yra tas pats, o pastarasis visur kur smerkiamas. Tad ‘norintis sulaikyti t ě k m ė’ (*βουλόμενον ἄπτειν ῥοῦν*) teisingiausiai būtų [vadinamas] *βουλαπτεροῦν*, o pagražintas, man regis, vadinamas *βλαβερόν* (‘kenksmingumas’).⁴⁴

Įdomu, jog labai panašiai Lietuvoje 1746 m. ragavimu įtartas Jonas Steižys, be kitų religinių ir dvasinių piktadarysčių, kuriomis buvo kaltinamas ir priverstas prisipažinti, *Zeznał, że on umie wodę ciekąca zatrzymać, tylko jeszcze nie wcale, a to takim to sposobem: stanowszy nad rzeką, mówiąc trzy razy te słowa: „Jak ta woda wre i ciecze, niech moja tak dusza w piekle wre, a ty, wodo, stój!“* „Prisipažino, kad mokąs sulaikyti tekantį vandenį, tik dar ne visai, ir štai kokiu būdu: atsistojęs prie upės tris kartus išstardamas žodžius: ‘Kaip tas vanduo verda ir teka, tegul taip mano siela pragare verda, o tu, vandenie, sustok!’⁴⁵ Taigi ir čia, visai kaip senovės Egipte ir senovės Graikijoje, vandens stabdymas yra didi nuodėmė, pasibjaurėjimo vertas dalykas, tiesiogiai susijęs su sielos pasmerkimu – kančiomis pragare.

Nors savo sielos būklę prilyginęs būtent „verdančiam“ – t. y. kunkuliuojančiam, sūkuriuojančiam, visai kaip tekančiam, nestovinčiam – vandeniui kaltinamasis rasi kaip tik bandė apgauti kaltintojus ir vogčia išsisukti jei ne nuo inkvizicijos, tai bent nuo pragaro. Mat, pasak Vykinto Vaitkevičiaus: „Savo gyvojo (gyvybės) vandens statusą šaltiniai patvirtina judėdami, v i r d a m i ir neužšaldami: *Ons verd i verd, žeimų ons neužšql... Žmonės nešies plaut, [jis] pats iš savęs verd, ons jud i jud; Verda vanduo, taip kaip kunkuliuoja. Tie šaltiniai verda ir verda. Toki tai jie labai gerai akim paplauti. Tep jau labai sveiki ir gert sveika*. Atitinkamai ramybė (= miegas), šaltis ir ledai priklauso mirties sričiai: *Man jau dvėsintoja ateina – šaltis krečia visą; leduose, tikima, kenčia mirusiųjų vėlės*.⁴⁶

Iš tikrųjų sustabdytas, stovintis vanduo visuotinai yra susijęs su požeminiu mirusiųjų pasauliu, o tekančias – su viršutiniu gyvųjų pasauliu (kurio jis tolydžio teka iš viršaus žemyn, kol apačioje galiausiai visiškai „sustoja“).⁴⁷ Esama netgi nuomonės, kad jūrą, *marias* žyminti ide. šaknis **mōr-* pirmiausia reiškė būtent stovintį, negyvą, mirusį vandenį ir yra tiesiogiai susijusi su *mirtį* žyminčia ide. šaknimi **mer-*⁴⁸. Jei tikrai taip, tai neatsitiktinis būtų ir lietuvių kalbos žodžių *mārios*, *mārės*, *maria*, *mārė* ‘jūra’ sąskambis su žodžiais *marai* ‘mirtis, mirimas’, ‘maras’, *māras*, *marėti* ‘mirti’, *marinti* ‘atimti gyvybę, daryti negyvą, mirusį’ ir kt.⁴⁹

Sąskambis krito į akis jau Vincui Pietariui (1894 m.), kuriam atrodė savaime suprantama, kad „*marios* paeina nuo žodžio *marus*, *marinantis*, kitaip sakant, *marios* vis tiek, ka *marinančios*“.⁵⁰ XX a. pirmojoje pusėje Mažojoje Lietuvoje užrašytas tikėjimas, esą siaučiant 1709 m. didžiajam marui, *Giltinė atėjo iš m a r i ū ir smaugė žmones*.⁵¹ Atitinkamai rusų kalboje suartėja *more* ‘jūra, marios’ ir *мор* ‘maras, mirimas, mirtis’, savo ruožtu Aleksandras Afanasjevas XIX a. antrojoje pusėje pastarąjį žodį tiesiog kildino iš pirmojo.⁵² Marių, jūros sąsajų su mirtimi gausu ir kitose tradicijose, be to, ne tik indoeuropiečių. Mirča Eliadės apibendrinimu, „daugelis tautų, ypač pajūrio tautų, anapusinį pasaulį talpina jūros gelmėse“⁵³. Kaip pamename, ir mandėjams drumstas jūros vanduo buvo gyvo tekančio vandens priešybė.

Jūra, *marios*, apskritai stovintis vanduo savo ruožtu yra būdinga velnių buveinė. Štai rusų pasakoje tėvo prakeikta ir į aną pasaulį patekusi mergina pasakoja: *Только вымолвил он это слово, в ту же минуту очутилась я в морской глубине, в каменном доме, у чертей под началом* „Vos tik jis ištarė šį žodį, tą pačią akimirką atsidūriau jūros gelmėse, akmeniniame name, velnių valdžioje“; kitoje pasakoje karalaitė skundžiasi: *...Выпал мне жребий быть взятой нечистыми; вот сейчас придут черти и потащут в море!* „Iškrito man burtas atitekti nelabiesiems; štai bematant ateis velniai ir nusitemps mane jūron!“; ir kai pasakos herojus pastvėrė pirmąjį pasirodžiusį velniūkštį ir ėmė jį mušti, *чертенок кое-как вырвался и без памяти убежал в море* „velniūkštis šiaip ne taip ištrūko ir strimgalviais nuskuodė jūron“; tas pats nutiko ir velnių vyriausiajam, pačiam Šėtonui: *убежал он без оглядки в море* „nuskuodė jis neatsigręždamas jūron“⁵⁴. Panašiai latvių tikėjimu, *elle esot jūrā* „pragaras yra jūroje“, kur ir *velns dzīvo* „velnias gyvena“, ten *jūrās dibenā* „jūros dugne“ yra jo *liela pils* „didžiulė pils“ *ar lieliem dzelzs vārtiem* „su didžiuliais geležiniais vartais“, velnias pasirodo *no jūrās* „iš jūros“ ir t. t.⁵⁵ Savo ruožtu, kaip pažymi V. Toporovas, vienas iš mirties vaizdinių „latvių dainose, kuriose pasirodo *Veļu māte* ‘Vėlių motė’, yra vanduo įvairiais savo pavidalais, tarp jų purvynė, pelkė, jūra, šlapuma ir pan. Plg., pavyzdžiui, jūros motyvą: *Dar’, Dieviņi, zelta sētu / Visgarāmi jūras malas, / Lai nevar Veļa māte / Visu zemi zēgelēt* ‘Padaryk, Dievuli, aukso tvorą / Išilgai jūros kranto, / Lai negali Vėlių motė / Po visą žemę lėkioti’“; be to, „jūros motyvas aktualus ir vedų Varunai (< **Vel-un-*), kuris,

tiesą sakant, ir įkūnija Pasaulio vandenyną, plytintį Visatos periferijoje ir ją įrėminantį⁵⁶. Lietuvių velnias irgi kitąsyk gyvena mariose. Pavyzdžiui (užr. Šiluvoje, Raseinių r.): *Vienas žmogus pasižyčio [pasiskolino] nuo velnio pinigų. Susitarė metams suėjus, ateit prie m a r i ū, atsinešt ir sušukt: „Baltruk!“ Tai tada velns ateis ir atsiims pinigus. Metams suėjus, nunešė žmogus į pamarę pinigų. Šaukia šaukia: „Baltruk!“, – velnio kaip nėra, taip nėra. Potam atsiliepė velnio pati iš m a r i ū: „Vartok tuos pinigus, jau jis negyvas – Dundulis jį užmušė.“⁵⁷*

Juolab tai pasakytina apie mažesnius stovinčio vandens telkinius, ypač drumsto, nešvaraus vandens, kaip durpingas ar beužankantis ežeras, raistas, pelkė, akivaras. „Žemės vanduo, kaip žinome, – primena mums Norebertas Vėlius, – įvairių tautų mitologijoje neretai gretinamas ar net tapatinamas su požemiu, kuriame lokalizuojamas mirusiųjų pasaulis.“⁵⁸ Užtat ir velnio mėgstamiausia buveinė yra balos bei pelkės. Štai to paties tipo sakmėje apie pinigų iš velnio pasiskolinusį žmogų šis pinigų paėmė ir prižadėjo visa taip daryti, kaip velnias sakė. „O kur aš tave rasiu, kai reikės pinigai atiduoti?“ – „Gi ateisi prie didžiosios balos ir mane pašauksi: ‘Pabaliuk, Pabaliuk!’ – ir aš ateisiu.“ Žmogus pildė visa, kaip velnias liepė, ir kai surinko skolintus pinigus, tai nunešė velniui atiduoti. Nuėjęs ant balos šaukė šaukė: „Pabaliuk, Pabaliuk!“ – bet niekas neateina. Tik storu, storu balsu iš balos kažin kas atsako: „Nėr Pabaliuko, Pabaliuką Dundulis užmušė“; dar kitame variante nunešė tas žmogus pinigų atiduot velniui į pelkę⁵⁹ ir pan. Frydricho Pretorijaus Vyresniojo „Vokiečių–lietuvių kalbų žodyne“ (apie 1680 m.) kaip prarajos bei pragaro („peklos“) sinonimai nurodyti posakiai *balų balos* ir *balos pikčiausios*⁶⁰. O lietuvių priežodis gausiais variantais byloja: *Balai esant, bus ir velnių; Balai esant, velnias visuomet atsiras; Kur bala, ten ir velniai* ir t. t.⁶¹ Tarp velnio eufemizmų tiesiog yra *bālas, balinis, bālis*⁶². Su balomis, pelkėmis ir kitais stovinčio drumsto vandens telkiniais velnio ryšys toks glaudus, kad jie kitąsyk gali būti laikomi tiesiog savotišku jo įsikūnijimu. Štai Vėliui, „sprendžiant iš lietuvių vandenvardžių, atrodo, kad velnias galėjo būti įsivaizduojamas kaip nepaprastai didelė požemio vandenyse ar tiesiog požemyje gyvenanti mitinė būtybė. Jei ganėtino didumo ežerėlis, raistas ar akivaras yra tik *Velnio akis*, tai galima įsivaizduoti, kokio nepaprasto didumo jis pats turėtų būti“; negana to, „remiantis vandenvardžiais galima daryti prielaidą, kad velnias ne tik buvo įsivaizduojamas kaip didelė, vandeny ar požemy

gyvenanti būtybė, bet galėjo būti net tapatinamas su vandeniu“.⁶³

Galų gale, Vėliaus nuomone, „Velnio artimi ryšiai su vandeniu leidžia jį susieti ir su vienu iš svarbiausių senųjų indų dievų Varunu (*Váruṇa*), kuris buvo įsivaizduojamas kaip viso pasaulio okeanas, atskiriantis (ir jungiantis) žmonių pažintąją erdvę – kosmosą nuo nepažintos erdvės – chaoso“.⁶⁴ Francisko B. J. Kiuiperio patikslinimu, mums šiuo atveju svarbiu, vedų „Varuna kartu yra *stovintys vandenų* dievas, nes šis aspektas būdingas požeminiams Varunos vandenims – *sąstingio pasauliui*“.⁶⁵ Savo ruožtu lietuvių *balà* turi perkeltinę reikšmę ‘bloga padėtis, *sustingimas*’.⁶⁶ O vienas iš rytų slavų velnio pavadinimų yra *heméča* ‘stovintis vanduo’, pažodžiui tiesiog ‘*netėkmė*’.⁶⁷

Latvių velnias irgi naikina tekančio, gyvo, šviežio vandens šaltinius (šulinius), pakeisdamas juos stovinčio vandens pelke. Antai viename padavime jis *izsmēlis no visam akām ūdeni. Ūdeni Velns salējis purvā dziļā bedrē. Ļaudīm visā apkartnē aprūcis ūdens* „išsēmė iš visų šulinių vandenį. Vandeni Velnias supylė *pelkē* į gilią duobę. Žmonėms visoje apylinkėje pritrūko vandens“.⁶⁸

Atitinkamą neigiamą simbolinę reikšmę savo ruožtu įgauna tvenkimas ir užtvanka, kaip įprastas praktinis būdas ir priemonė stabdyti upių vandenį. Prisiminkime *stagnaciją*, vienos šaknies su lo. *stāgnum* ‘stovintis ar užtvenktas vanduo, tvenkinys ir t. t.’. Ne atsitiktinai užtat mitologijoje upes paprastai tvenkia neigiamos būtybės, raganos ir velniai. Antai Gervėčių apylinkėse žinomas padavimas apie Pelegrindėlės upelį, kurį kuodeliu užtvenkė ragana: *ji kuodelį verpė. Tai tuo kuodeliu užkimšė tų upį, ir tas vanduo nustojo tekėjęs*; arba, kitame variante, *nubėgo upėn ir užspaudė kuodeliu. Upė persiskyrė, tai čia atsiliko pelkė*; Bronislava Kerbelytė spėja raganos vietoje seniau galėjus būti laumę.⁶⁹ O štai kitame Lietuvos pakrašty, Kuršių nerijoje, laumės (pavadinamos, beje, ir tiesiog „piktąja dvasia“) stabdydavo vežimus. Henrio Fuchso pasakojimu: „Dažnai nutikdavo taip, kad nerijos keliuose vežimą puldavo laumės. Staiga *sustoj* vežimai. Paraginęs arklius, matai, kaip plėškės įsitempia, bet vežimas nē krust.“⁷⁰ Itin gausiai Lietuvoje ir Latvijoje žinomi padavimai apie Velnią, ketinusį užtvenkti ar užtvenkusį upę; taip pat mitologinės sakmės apie velnio sustabdytą vežimą ir t. t.

Kaip tik stabdymas ir jį lydintis sąstingis, Mirča Eliadės nuomone, sudaro Mefistofelio veiklos esmę

Gėtės „Fauste“: „Mefistofelis, Gėtės supratimu, – tai atmetimo, neigimo dvasia, pirmiausia siekianti sustabdyti gyvenimo tėkmę ir neleisti niekam išsipildyti. Mefistofelio veikla nukreipta visai ne prieš Dievą, bet prieš Gyvenimą. Mefistofelis – ‘Tiesiog kliūčių ir abejonių tėvas’ (*der Vater... alle Hindernisse*, eil. 6204). Mefistofelis reikalauja iš Fausto vieno – kad jis sustotų. *Verweile doch!* ‘Sustok!’ – šioje formulėje visa Mefistofelio esmė. Mefistofelis žino, kad vos tik Faustas sustos, jo siela priklausys jam. Bet sustojimas neigia ne Kūrėją, o Gyvenimą. Mefistofelis yra ne Dievo, o jo pirmapradžio kūrinio – gyvenimo priešas. Gyvenimą ir judėjimą jis ketina pamainyti rimtimi, nejudamybe. O visa, kas liaujasi keitęsi, transformavęsi, ima irti ir nyksta. Tokia ‘mirtis gyvam tebesant’ gali būti suprantama kaip dvasinis sterilumas, kraštutiniu atveju – tikras prakeikimas. Žmogus, uždusinęs savo sielos gelmėje gyvybės šaknis, patenka neigimo dvasios valdžion.“⁷¹

Išties tekančio ir stovinčio vandens įvaizdžiai būdingai perteikia atitinkamą psichikos, sielos būseną. Karlo Gustavo Jungo sekėjos Mari Luizos fon Franc žodžiais, „gerai jausdamiesi žmonės sako, kad jie jaučiasi ‘gyvi’. Net jeigu gyvenime tuo metu turi sunkumų ar patiria kančių, žmonės kitąsyk vis tiek jaučiasi gyvi. Tuo tarpu neurotinio sąstingio ar sutrikimo atveju sakoma: ‘Aš negyvas, aš viduje miręs, aš negyvenu’. Tai rodo, kad būti gyvam – ne vien fizinis faktas. Tai ir psichinis faktas. Mes esame gyvi tuomet, kai jaučiamės gyvi, o gyvybės jausmą mums teikia sąlytis su užsąmonine psichikos tėkme.“⁷² Ir atvirkščiai: „Kai pagrindinė individo psichinės raidos tėkmė užblokuojama, galima pasitelkti palyginimą ir tarti, kad vanduo tuomet ima veržtis šalutiniais keliais, užpildo užtekčius, o jeigu tampa visiškai užtvėnkta s, pavirsta žmogaus psichikos pelke, knibždančia gyvačių ir uodų, nes srovė nebegali tekėti į savo tikrąjį tikslą.“⁷³

Gana vaizdingas dvasinio sąstingio, sustabarėjimo – tariant velniškos, pragariškos sielos būklės apibūdinimas. Antra vertus, esama nuomonės, kad rojaus, „laimės vietos“, slaviškas pavadinimas **rajb* – iš kurio, panašu, perimtas ir lietuvių *rojus* – Mirjam Mencej patikinimu, „remiasi praslavų žodžiu, žymėjusiu vandens srautą, ir pirmiausia bus reiškęs ‘tai, kas priklauso tėkmei...’“⁷⁴

Taigi ir pačia giliausia vidine, dvasine prasme tėkmė reiškia laimę, „rojų“, o sąstingis – nelaimę, „pragarą“.

Užtat negalima nesutikti su Aleksandru Žarskumi, kad „žmogus turi būti tekantis. Kaip upė: ta pati, o vis kitokia, kažką atneša, kažką nuneša, atsinaujina“⁷⁵.

Šiuolaikinis daoistas Deng Ming-Dao kinų aukščiausios tikrovės sampratą, vadinamą Dao, apibūdina štai kaip: „Į ką panašus Dao jutimas? Tai tėkmė be pastangų“, todėl „nebandykite Dao tėkmės nukreipti. Leiskite tekėti ir atsiduokite tai tekmei“, nes galiausiai „Dao upėje mes esame tik smulkios žuvelytės, kurios niekada nepajėgs užtvenkti tėkmės“; taigi „Dao amžinai teka“, „Dao nepertraukiamai teka ir kinta“, užtat „Dao judėjimas lyginamas su upės tekėjimu“⁷⁶ ir t. t.

VII–VIII a. kanoninis kinų čanbudizmo tekstas „Šeštojo patriarcho pakylos sutra“ (§17) moko, jog „tolydžio mąstant nereikia sustoti nė ties jokių dalyku, nes vos tik viena kuri mintis sulaikoma, visas tolydus minčių srautas sustoja ir sukelia susikaustymą. Jeigu, leidžiantis kad ir į kokius dalykus, tolydus minčių srautas nė ties niekuo nesulaikomas, tai susikaustymo nebus.“⁷⁷

Tibetietiškojo tantrinio budizmo požiūriu, jo atstovo dvasininko Tartango Tulku žodžiais, įprastos žmogaus būklės „transcendencija – tai ne koks nors ‘peržengimas kitur’, o tiesiog tikras visų pažįstamų daiktų bei reiškinių atitirpymas“⁷⁸. Panašiai vakariečio budizmo tyrinėtojo Herberto V. Giunterio palyginimu, „kaip ledas ištirpsta į savo tikrąją prigimtį, vandenį, taip ir sustingę jausmai, anksčiau suvokto žinojimo fragmentai, gali atitirpti į pirmąją sąmonės budrumą“⁷⁹. Su „atitirpimo“ vaizdiniu susiję net naujakrikšto budisto įžadai, tariami „priimant prieglobstį“: H. V. Giunterio ir Čiogjamo Trungpos paaiškinimu, „Priimti prieglobstį tad reiškia apsispręsti atitirpimu (*unfreezing*), kad gyvybinės energijos [...] galėtų laisvai tekėti“; „Ir koks tatau sukrečiantis patyrimas, kai gyvenimas vėl gali laisvai tekėti!“⁸⁰.

O štai kaip kitas tos pačios tradicijos atstovas, Sogjalas Rinpočė, apibūdina meditaciją: „mes patys esame minčių srautas (*mind stream*)“, todėl „medituoti reiškia paprasčiausiai būti, ištirpti lyg sviestui, paliktam saulėje“, tad „leiskite visokiam savo [...] netikrumui bei susikaustymui ištirpti, ir iš jo savaime iškils tikroji jūsų esmė“; „Štai kodėl dzogčeno, aukščiausio ir galutinio Budos mokymo, mes nuolat padrąsinami ‘nurimti savaiminėje sąmonės prigimtyje’. Tiesiog sėdėkite sau tyliai ir leiskite visoms savo

mintims bei koncepcijoms iš t i r p t i skaisčioje vidinėje jūsų sąmonės prigimtyje. Tarsi debesys išsisklaidytų ar rūkas išgaruotų, atskleiddami giedrą dangų ir džiugiai spindinčią saulę.⁸¹

Meditaciją šia prasme galime laikyti dvasine technika *laimei* pasiekti, esmiškai tiesiog „laimės technika“.

Pasak vieno didžiausių XX a. psichiatrų ir mąstytojų, Karlo Gustavo Jungo, „tekantis vanduo reiškia gyvenimo ir energijos tėkmę“, o gyvybinės energijos (libido) srovės sąstingis savo ruožtu sukelia depresiją.⁸² Užtat, pavyzdžiui, šiuolaikinėje jungiškoje meno psichoterapijoje „sielos praradimas – tai sąstingio (*stuck*) būseną, kurioje tampa užkirsta tėkmė. Psichologija kalba apie sustabdymą ar užkietėjimą (*fixation*) kaip gynybą nuo permainingų. Sustabdyta ar užkietėjusi (*fixed*) idėja nebėra taki, ji pastovi. Menininkai, pratę prie gyvo vaizduotės polėkio, bijo tokio galimo išdžiūvimo. Būklė be sielos – tai s a u s u m a s, kai nebeteka srovės.“⁸³

Panašią gyvybinės srovės praradimo ir sąstingio sampratą mūsų tradicijoje rodo tai, kad lietuvių kalboje tos pačios šaknies su būdvardžiu *sausas* yra veiksmažodis *sūsti*, pirmine reikšme apskritai ‘džiūti, sausėti’, toliau ‘džiūti, nykti, skursti (apie augalą)’, ‘liesėti, menkėti (apie gyvūną, žmogų)’ ir galiausiai perkeltine prasme ‘prastai gyventi, skursti’, panašiai *nu-sūsti* ir t. t.⁸⁴ Savo ruožtu tokio „sausumo“ apimtam žmogui, lietuviškai tariant, iškyla grėsmė tapti *nususėliu*, *susna* ar net *suskiu*.

Psichinę, dvasinę perkeltinę prasmę turi ir nesyk jau užsiminta užšalusio–atitirpusio vandens, arba tiesiog ledo–vandens, priešprieša. Pasakoje berniukas naktį *atbėgo pas ūkininką, žiūri – ant ūkininko krūtinės stovi ledo šmotas* (t. y. gabalas), o senelis jam paskui paaiškino, kad *an krūtinės ledas – tai už tai, kad jis s u p y k e s atsigulė*; kitoje panašioje pasakoje žmogus užėina naktį į trobą pas nemylinčius vienas kito sutuoktinius, žiūri, *jiedu miega, o vidurij – šmotas ledo*, ir išmintingas pakeleivis paaiškina, jog *anie, kur vidurij ledas, tai jie kaip ženijosi, vienas kito n e k e n t è, tai da[ba]r jų tokia meilė atšalus*⁸⁵. Tad ledas – tai pykčio, neapykantos į ledą sustingdyta, užšaldyta žmogaus „širdis“. Panašiai perkeltine prasme pavartojamas veiksmažodis *suledėti* ‘sušalti į ledą’, pavyzdžiui: *Šaltas rūstis suledėjo mūs veiduos* (S. Nėris); *Tai mano širdelė, tai suledėjo kaip šalta geležėlė* (Valkininkai, Varėnos r.); o būdvardis *ledinis* tiesiog turi perkeltinę reikšmę ‘bejausmis’⁸⁶. Tą patį mena ir latvių priežodis *Mutē medus, sirdī ledus* „Burnoje medus, širdyje ledas“.⁸⁷ Užtat raganų, burtininkų širdys mitinėje vaizduotėje yra le-

dinės. Štai kitąsyk buvo sudegintos dvi raganos, mama ir duktė: *Daugiaus kai sudegusios, tai ta mergelė čyst visa sudegusi, o tos mergičkos širdis su ledu jau buvo apšalus, o tos pačios motinos širdis tai storiausiu ledu apšalus, apgargėjus*⁸⁸. Apskritai, deginant raganas, tradicijos požūriu, *ragana visa sudegdavus, bet jos širdis nesudegdavus, pasilikdavus visa ledu apšalus, apgargėjus*⁸⁹. Arba vėl: *žmonės privežė didelę malkų krūvą, uždegė tas malkas, įmetė burtininką ir sudegino. Nieko neliko, tik viena širdis. Perpjovė tą širdį ir rado ledą širdy*⁹⁰.

Šis kontekstas, beje, verčia naujai pažvelgti į santykį tarp žodžių *1 ledokas* ‘ledo, krušos gabalėlis’ ir *2 ledōkas* ‘velnias, nelabasis’, ‘nedorėlis, niekadėjas’, čia ir būdvardis *ledōkas* ‘niekam tikęs, blogas’, ‘piktas, prastas’ ir t. t.⁹¹ Pastaruosius du šiaip jau įprasta laikyti slavizmais. Nors slavų žodžių įtakos nieku būdu atmesiti negalima, vis dėlto ir jie patys bent iš dalies remiasi būtent ledo pavadinimu ir atitinkama jo perkeltine semantika, kaip antai ru. *лѣд* ‘ledas’ reikšme ‘bėda, nelaimė, neganda’, *ледіна* ‘gyvulių maras, epidemija’ ir būtent *ледачий* ‘blogas, nedoras, piktas’, *ледāka, ledāxa* ‘blogas, niekam tikęs žmogus’ ir pan.⁹² Lietuvių kalboje tokiam reikšmės perkėlimui ir atitinkamai semantinei raidai šiaip jau irgi yra visos sąlygos. Negana to, užmuštas *ledokas* ‘velnias’ kartais kaip tik „pasilieja“, tarsi „atitirpęs“: štai populiarioje sakmėje apie medžiotoją, nušovusį Perkūno persekiojamą velnią, tasai *nutaikęs šovė ton vieton, kur ledoko būta, tik smala p a s i l i e j o*; arba kitąsyk pats *Dundulis užmušė ledoką ir tą drevę sutriuškino, kur buvo paskavojus ledoko macis* [galia], *o ledokas net smala p a s i l i e j o*⁹³.

Šiaip ar taip, ir žmogaus sąmonės nubudimas, atsitokėjimas, dvasinė atgaiva kitąsyk tiesiogiai remiasi ištirpusio ledo, atitirpusio, *p a s i l i e j u s i o* vandens vaizdiniu. Štai lietuvių *atsi-tokėti, ati-tókti* reiškia ‘atsipeikėti, atsigauti apsvaigusiam, nualpusiam’, ‘atsigauti po susijaudinimo, pykčio ar pan., atsitokėti’, taip pat ‘ilgai galvojus suprasti, suvokti, atsiminti’ ir t. t., tačiau pirmine reikšme tai – būtent ‘suminkštėti, atsileisti’, taip pat ‘po sausros ar šalčio atidrėkti (apie orą)’, pavyzdžiui: *Buvo šalta, dabar atatoko* (Daugėliškis, Ignalinos r.); *Po šalčiam oras lyg kiek atatoko* (ten pat); ir tiesiog ‘atplūsti’: *Vanduo atitoksta...* (Mosėdis, Skuodo r.); o atitinkamas daiktavardis *atótokis* reiškia tiesiog ‘atodrėkis, atlydys’: *Po šitokiem šalčiam vis būva atotokis* (Daugėliškis).⁹⁴ Maža to, ir (*ati*)*tekėti* turi reikšmę ‘atsitokėti, atsigaivelėti, atsigauti’: *Tėvukas kai žiemą įsirgo, tai tik vasarą ati-*

tekėjo (Zapyškis, Kauno r.); *Koja atsitekėjo* ‘atitirpo’ (J. Barono 1933 m. žodynas); *Motyva atsitekėjo nuo išgąščio, apsižvalgė* (Žemaitė); *Dabar mano dvasia ben kiek atsitekėjo* (A. Baranauskas); *Apalpus Lietuva vėl atsitekėjo* (L. Ivinskio „Kalendorius“, 1861 m.); šios perkeltinės reikšmės kilmę mena reikšmė ‘praieiti skausmui, atsiradusiam nuo šalčio’, kuri tiesiogiai veda prie pirminės tiesioginės reikšmės ‘atitirpti, atsileisti’, kaip kad pasakoma apie įšalą: *Tai, kad jau būt attekėjus visa [žemė]!* (Leipalingis, Lazdijų r.)⁹⁵. Taigi sąmonės atitokimą, atsitokėjimą, at(s)itekėjimą lietuvių kalba savaime vaizduoja kaip užšalusio vandens, ledo atitirpimą ir pasiliejąmą, (ati)tekėjimą.

Panašiai kitose kalbose. Antai ang. *solution* ‘sprendimas’, *solve* ‘(iš)spręsti’ yra vienos šaknies su *dissolution* ‘ištirpdymas’, *dissolve* ‘tirpti, skystėti; (iš)tirpinti, skystinti’; visi šie žodžiai yra XIV–XVI a. skoliniai iš lotynų kalbos (*dis*)*solutio* ‘pasileidimas, atspalaidavimas; išsiskaidymas; (iš)tirpdymas’, (*dis*)*solvo*,-*ere* ‘paileisti, atpalaiduoti; išskaidyti; ištirpinti’⁹⁶. Perkeltinės, psichinės ‘sprendimo’ reikšmės išigalėjimą anglų kalboje iškalbingai pavaizdina kad ir toks žymaus XVI a. alchemiko Gerhardo Dorno samprotavimas (iš 1652 m. Londone išleisto alcheminių tekstų rinkinio *Theatrum chemicum Britannicum*): „Cheminis skaidymas prilygintinas filosofinėms studijoms, nes kaip filosofai studijuodami atsiduoda žinojimui, taip gamtos daiktai skaidydami atsiduoda tirpimui (*ad solutionem*). Su tuo palygintinas filosofinis žinojimas, nes kaip tirpdomi ištirpsta kūnai, taip pažinimu ištirpdomos filosofų dvejonės (*ut per solutionem corpora solvuntur, ita per cognitionem resolvuntur philosophorum dubia*)“; kitur Dornas šią alegoriją dar paryškina: „Pirmasis žingsnis kylant prie aukštesniųjų dalykų yra tikėjimo pastanga, nes per ją žmogaus š i r d i s s u t i r p d o m a į vandenį (*ad solutionem in aquam*)“; tekstus pateikęs Jungas daro išvadą: „Iš šių teiginių akivaizdu, kad Dornas alcheminę *solutio* suprato pirmiausia kaip dvasinį bei moralinį reiškinį ir tik paskui kaip fizinį. Pirmoji darbo dalis – tai psichinis dvejonių bei konfliktų ‘ištirpdymas’, pasiekiamas savęs pažinimu“; šitaip „dvasiniu pažinimu i š t i r p d o m a s savanaudiškas širdies kietumas, sukeltas pirminės nuodėmės: širdis a t s i l e i d ž i a į vandenį. Tuomet jau gali prasidėti pakilimas į aukštesnius lygmenis.“⁹⁷

Turėdami omeny aptartą *laimės*, taip pat *laisvės* kilmę iš veiksmoždzio *léisti*, darsyk atkreipkime dėmesį į *at(si)-léisti* reikšmę ‘tirpdyti, lydyti, minkštinti iš sukietėjimo’, kuri savo ruožtu įgauna perkeltinę, psichinę

prasmę ‘atsisakyti savo nuomonės’, pavyzdžiui: *Aš jau leidžiuos* (Punia, Alytaus r.); panašiai psichiškai gali būti pavartojamas veiksmoždzis *išsi-léisti* reikšme ‘netekti formos, patįžti’: *Iš meilės jis išsileido lyg vaškas* (J. Avyžius), t. y. ‘neteko savo nuomonės, charakterio, suminkštėjo’; tai, žinoma, galima suprasti ir neigiama prasme, kaip *pasi-léisti* reikšme ‘netekti pavidalo... ištižti’: *Ar tik tau, broliau, kartais protas nepasileido?* (V. Kudirka)⁹⁸.

Su tokiais vidinio atitirpimo, vidinės gyvenimo srovės pasiliejo vaizdiniais yra tiesiogiai susijusi ir lietuviškoji *atleidimo* samprata – tas pats veiksmoždzis *léisti* su priešdėliu *at-* ir sudaro *at-léisti* ‘nustoti pykti, atlyžti’, kaip kad frazeologizme *atsileidžia širdis* ‘nustoja pykti’; iš čia ir *at-léisti* kaip ‘dovanoti įžeidusiam, nusikaltusiam’.⁹⁹ Nes kitam iš tikrųjų atleidžiamieji tada, kai atsileidžia jo sukeltas mūsų širdies „užkietėjimas“, į tamsų debesį sieloje susitvenkę, sustingę niūrios mintys ir neigiami nusistatymai. Kita vertus, frazeologizmas *širdį atleisti* reiškia ‘atsigauti, atsigavinti’¹⁰⁰, taigi atgauti gyvybines galias, kurias laiduoja laisvai pasiliejusi gyvybės srovė, vidinis „gyvasis vanduo“ – priešingai mirtinam „širdies užkietėjimui“.

O kai širdyje *at-si-leidžiamieji*, ir vėl krūtinėje pasilieja gyvasis vanduo, tai ir išgyvename *laimę*.

*

Pabaigoje Jono Aisčio sonetas „Žvangučiai“, paskutiniai 3-as ir 4-as jo posmai, kuriuose poetas labai taikliai ir vaizdžiai perteikė aptartą lietuvišką *laimės* sampratą:

...*Ir man gražiai prisiminė vīsa –
Rami ai vingiuojanti Dubysa,
Aukšliukių sidabru tyškantis lietus...*

*Ir lyg vanduo iš jos rieškučių
T e k ė j o l a i m ė, o žvangučiai
Žydėjo blyškiai geltoni po šlaitus...*¹⁰¹

VARDYNAS:

Afanasjevas, Aleksandras = Александр Николаевич Афанасьев
Dornas, Gerhardas = Gerhard Dorn
Eliadė, Mirča = Mircea Eliade
Franc, Mari Luiza, fon = Marie-Louise von Franz
Frenkelis, Ernstas = Ernst Fraenkel
Fuchsas, Henris = Henry Fuchs
Gėtė, Johanas Volfgangas = Johann Wolfgang Goethe
Giunteris, Herbertas Vighnantaka = Herbert Vighnantaka Guenther, arba Günther
Grūnavas, Simonas = Simon Grunau

Ivanovas, Viačeslavas = Вячеслав Всеволодович Иванов
 Jonas, Hansas = Hans Jonas
 Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
 Karulis, Konstantinas = Konstantīns Karulis
 Kiuiperis, Franciskas Bernardas Jakobas = Franciscus Bernardus Jacobus Kuiper
 Kiumonas, Fransas = Franz Cumont
 Maleckis-Sandeckis, Jonas = Jan Malecki, Joannes Maletius, Sandecensis ir kt.
 Pokornis, Julius = Julius Pokorny
 Potarovas, Leonidas = Леонид Павлович Потапов
 Pretorijus Vyresnysis, Frydrichas = Friedrich Prätorius der Ältere
 Sabinas, Jurgis = Georgius Sabinus
 Smočynskis, Voicėchas = Woicėch Smoczyński
 Sogjalas Rinpočė = Sogyal Rinpoche
 Strijkovskis, Motiejus = Maciej Strykowski
 Šmitas, Pėteris = Pėteris Smits
 Tartangas Tulku = Tarthang Tulku
 Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров
 Trubačiovas, Olegas = Олег Николаевич Трубачев
 Trungpa, Čiogjamas = Chögyam Trungpa
 Zavjalova, Marija = Мария Вячеславовна Завьялова

NUORODOS:

- SkrdRR IV: 645 = LM III: 101; FrLEW: 333; Biezais 2008, 142, išn. 1; KrLEV I: 490; ТнПЯ V: 31; ten žr. nurodytų daugiau autorių.
- PkIEW: 665–666; MŽPKEŽ: 519–520.
- LKŽ VII: 248, 279.
- Biezais 2008: 147–150 (cituotos dainos LD 8741, 5288, 9212, vertimas mano), žr. 131; KrLEV I: 490.
- LKŽ VII: 68.
- Petrauskienė, Vaitkevičius 2014: 17. Pažymėtina, kad šiedu autoriai savo straipsnio antrašte pasirinko tą patį ką tik minėtą priežodį – tai maloniai patyriau saviškį straipsnį jau įteikęs spaudai.
- LKŽ VII: 247–248, 256, 258, 262, 266, 273, 278, 286–287, 288, 290–291, 294, 18–23; IX: 225.
- LKŽ VII: 438–439 ir t.
- ТнПЯ V: 16; ЭССЯ XV: 159; MŽPKEŽ: 515; KrLEV I: 492–493.
- SmSEJL: 342–343. Beje, esama nuomonės ir lotynų kalbos žodžius *liber* ‘laisvas’, *libertas* ‘laisvė’ galint būti vienos šaknies su veiksmažodžiu *libō, -āre* ‘lieti’ (žr. Onians 2000: 473; Walde, Hofmann I: 792), kuris savo ruožtu yra giminiškas lietuviškam *lieti*. Nors šiaip jau juos priimta aiškinti kitaip.
- MŽPKP II: 291; žr. KrLEV I: 491; ТнПЯ V: 31–32.
- LKŽ VII: 444.
- Šliavas 1985: 76.
- Šmitas 2004: 139; žr. LaLKŽ: 370, 382.
- PS: 225; vertimas iš kuršininkų k.
- LKŽ XIII: 902–903, 914–915, 919, 921.
- Иванов, Топоров 1965: 83, išn. 59.
- Журавлев 2005: 120, 385, 447, 481.
- ТнПЯ IV: 412–413.
- Onians 2000: 229–230.
- LoLKŽ: 930; Журавлев 2005: 121.
- TŽŽ: 462; LoLKŽ: 812; Klein 2003: 711.
- Jonas 2001: 97–98; GB: 534 (žr. 533).
- ŠvR 1998: 148.
- ŠvR 2000: 121.
- Žr. McKenzie 1995: 922.
- Потапов 1991: 96.
- Завьялова 2006: 115; vidinės citatos paeiliui iš: Šliavas 1985: 111–112; LTR 6467/384 (= VtLU: 430, Nr. 982); Замовы 1992: 195, Nr. 657.
- Завьялова 2006: 116; vidinė citata iš: Замовы 1992: 362, Nr. 1250.
- Zavjalova 2002: 126.
- Даль 2004: 229.
- Dieveniškės 1968: 376, Nr. 96.
- Višinskaitė 2007: 57, 130, 168.
- Небжеговска 2005: 142.
- Aistis 1988: 242.
- LM III: 20.
- Marcinkevičienė 2005: 228.
- BRMŠ II: 66, 67, 103, 104; vertė Dominykas Urbas.
- BRMŠ II: 128, 203, 512, žr. 144, 208, 545.
- Кюмон 2002: 284, išn. 89.
- EMK: 216; Eliade 1977: 240, Nr. 110; plg. Матъе 1996: 206.
- Пизани 1956: 13.
- Platonas 1996: 151.
- Platonas 1996: 157.
- BRMŠ IV: 107, plg. 109.
- Vaitkevičius 2005: 216; pateikti duomenys atitinkamai iš: LTR 6611/3; LTR 6489/231; LKŽ XIV: 489; LTR 6448/446.
- Цивьян 1999: 327.
- Казанскене 1985: 43–44; žr. PkIEW: 735, 748.
- Žr. LKŽ VII: 846–849, 858–860, 862–863.
- Cit. iš: Kabašinskaitė 1998: 61.
- Racėnaitė 2007: 85.
- Афанасьев II: 65.
- Eliade 1989, 234–235, žr. 355 ir t.
- АФНРС II: 214, Nr. 228; III: 107, Nr. 349.
- StrBV: 556, 637, žr. 558.
- Топоров 1986: 55 (cituota daina LD 27683, vertimas mano); kiek plačiau apie mirties, mirusiųjų pasaulio, velnių sąsajas su jūra, mariomis ir apskritai stovinčiu vandeniu žr. Разаускас 2006, 323–326; Разаускас 2011, 291–297 ir t.
- BIR I: 229, Nr. 7.
- Vėlius 1987: 62.
- BIR IV: 137–138, Nr. 7, 8.
- BRMŠ III: 92.
- LPP I: 272, Nr. 1051.
- LKŽ I: 587, 595, 596.
- Vėlius 1987: 61, 62.
- Vėlius 1987: 63.
- Кейпер 1986: 76.
- LKŽ I: 580.
- Толстой 1974: 30.
- AnLIT: 182–183.
- Gervėčiai 1989: 342–344.
- PS: 80.
- Элиаде 1998: 377–378, plg. 275–276 (išskirta Eliadės). „Faustas“ lietuviškai cituojamas pagal: Faustas 2003: lxxv; visa garsioji mefistofeliškoji formulė naujausiame Antano A. Jonyno vertime skamba (eil. 1678): „Sustok, akimirka žavi!“ (Faustas 1999: xcivii).
- Franz 1994: 126–127.
- Franz 2001: 50.
- Mencej 2012, 44 (sekant Marko Snoj. *Slovesnski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997, 521).
- Žarskus 2004: 3.
- Ming-Dao 2000: 64, 99, 122, 145, 163.
- Абаев 1989: 187.
- Tarthang 1977: 32, 248.
- Guenther 1972: 54.
- Guenther, Trungpa 1975: 54, 58.
- Sogyal 1989: 26, 13, 17.
- Юнг 1997: 37.
- McNiff 1992: 54.
- LKŽ XIV: 231–233.
- BsLPI IV: 70, Nr. 12; 91, Nr. 24.
- LKŽ VII: 223–224.
- KkLSP: 202, Nr. 3972.
- BsJK: 203, Nr. 12; plg. BIIP: 36, Nr. 26.
- BsLP I: 164, Nr. IV.24; VILD: 208; VISV: 196.
- VILD: 252; VISV: 218.

91. LKŽ VII: 226–227, žr. 221, 223.
 92. ТнПЯ IV: 413.
 93. BIR I: 151, Nr. 25; 190, Nr. 1.
 94. LKŽ XVI: 481–482; I: 411.
 95. LKŽ XV: 1109, 1111.
 96. OEE: 129, 449; Klein 2003: 220, 697.
 97. Jung 1977: 271–272, žr. 229, 578, išn. 587; žr. Юнр 1997: 192, išn. 1.
 98. LKŽ VII: 246, 260, 266, 278.
 99. LKŽ VII: 257.
 100. LKŽ VII: 258.
 101. Aistis 1988: 239.
 102. SkrdRR IV: 645 = LM III: 101; FrLEW: 333; Biezais 2008, 142, išn. 1; KrLEV I: 490; ТнПЯ V: 31; ten žr. nurodytų daugiau autorių.
 103. PkIEW: 665–666; MŽPKEŽ: 519–520.
 104. LKŽ VII: 248, 279.
- SANTRUMPOS:
- Aistis 1988 = Jonas Aistis. *Katarsis*. Vilnius, 1988.
 AnLIT = *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas*. Izlase. Sastādītāja Alma Ancelāne. Rīga, 1991.
 Biezais 2008 = Haralds Biezais. *Dieva tēls latviešu tautas religijā*. Rīga, 2008.
 BIR I, IV = Jonas Balys. *Raštai*, I, IV. Vilnius, 1998, 2003.
 BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 2001.
 BRMŠ III = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: *XVII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 2003.
 BRMŠ IV = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, IV: *XVIII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 2005.
 BsJK = *Juodoji knyga*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius, 2004.
 BsLPI = *Lietuviškos pasakos*. Surinko Jonas Basanavičius, I. Vilnius, 2001.
 BsLPI IV = *Lietuviškos pasakos įvairios*. Surinko Jonas Basanavičius, IV. Vilnius, 1998.
 Dieveniškės 1968 = *Dieveniškės*. Vilnius, 1968.
 Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York–etc., 1977.
 Eliade 1989 = Mircea Eliade. *Shamanism: Archaic techniques of Ecstasy*. London, 1989.
 EMK = Algis Uždavinys. *Egipto mirusiųjų knyga*. Kaunas, 2003.
 Faustas 1999 = Johann Wolfgang Goethe. *Faustas*. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas. Vilnius, 1999.
 Faustas 2003 = Johann Wolfgang Goethe. *Faustas*, II. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas. Vilnius, 2003.
 Franz 1994 = *The Way of the Dream: Conversations on Jungian Dream Interpretation with Marie-Louise von Franz by Fraser Boa*. Boston & London, 1994.
 Franz 2001 = Marie-Louise von Franz. Blogis pasakose, ir kaip jį galima įveikti. Iš: *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 4.
 FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg–Göttingen, 1962–1965 (puslapių numeracija ištininė).
 GB = *The Gnostic Bible*. Edited by Willis Barnstone and Marvin Meyer. Boston & London, 2003.
 Gervėčiai 1989 = *Gervėčiai: Monografija*. Redkolegijos pirmininkas N. Vėlius. Vilnius, 1989.
 Guenther 1972 = H. V. Guenther. *The Tantric View of Life*. Berkeley–London, 1972.
 Guenther, Trungpa 1975 = H. V. Guenther, Ch. Trungpa. *The Dawn of Tantra*. Berkeley–London, 1975.
 Jonas 2001 = Hans Jonas. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity*. Boston, 2001.
 Jung 1977 = Carl Gustav Jung. *Mysterium Coniunctionis: An Inquiry into the Separation and synthesis of Psychic Opposites in Alchemy*. Princeton University Press, 1977.
 Kabašinskaitė 1998 = Birutė Kabašinskaitė. *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*. Vilnius, 1998.
 KkLSP = *Latviešu sakāmvārdi un parunas: Izlase*. Sastādītjusi E. Kokare. Rīga, 1957.
 Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc., 2003.
 KrLEV = Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I–II. Rīga, 1992.
 LaLKŽ = *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė Alvydas Butkus. Vilnius, 2003.
 LD = Krišjano Baruono latvių liaudies dainų rinkinys *Latvju dainas*. LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
 LM III = *Lietuvių mitologija*, III. Sudarė Norbertas Vėlius, Gintaras Beresnevičius. Vilnius, 2004.
 LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius, 1996.
 LPP I = *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, I. Parengė Kazys Grigas ir kiti. Vilnius, 2000.
 LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
 Marcinkevičienė 2005 = Nijolė Marcinkevičienė. Kalendorinių švenčių apeigų atributų panaudojimas liaudies medicinoje. Iš: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje*. Vilnius, 2005.
 McKenzie 1995 = John L. McKenzie, S.J. *Dictionary of the Bible*. New York–London–etc., 1995.
 McNiff 1992 = Sh. McNiff. *Art as Medicine*. Boston & London, 1992.
 Mencej 2012 = Mirjam Mencej. Spaces of Passage into Supernatural Time. Iš: *Tautosakos darbai*, XLIV. Vilnius: LLTI, 2012.
 Ming-Dao 2000 = Deng Ming-Dao. *365 Dao įžvalgos kasdienai*. Kaunas, 2000.
 MŽPKP II = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos paminklai*, II. Vilnius: Mokslas, 1981.
 MŽPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius, 2013.
 OEE = *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by T. F. Hoad. Oxford University Press, 2003.
 Onians 2000 = R. B. Onians. *The Origins of European Thought about the body, the mind, the soul, the world, time and fate*. Cambridge University Press, 2000.
 Petrauskienė, Vaitkevičius 2014 = Aistė Petrauskienė, Vykintas Vaitkevičius. Kur laisvė eina, ten laimė seka. Iš: *Liaudies kultūra*, 2014, Nr. 1.
 PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München, 1959.
 Platonas 1996 = Platonas. *Kratilas*. Graikišką tekstą parengė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mantas Adomėnas. Vilnius, 1996.
 PS = *Pamarių sakmės*. Sudarytoja Dalia Kiseliūnaitė. Klaipėda, 2010.
 Racėnaitė 2007 = Radvilė Racėnaitė. Regimieji mirties pavidalai skirtinguose lietuvių tautosakos žanruose. Iš: *Tautosakos darbai*, XXXIII. Vilnius: LLTI, 2007.
 SkrdRR IV = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai*, IV. Vilnius, 1998.
 SmSEJL = Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Uniwersytet Wileński, 2007.
 Sogyal 1989 = Sogyal Rinpoche. *Some Essential Advice on the Practice of Meditation*. Boston, 1989.
 StrBV = Kārlis Straubergs. *Latviešu bučamie vārdi*. Rīga, 1939–1941.
 Šliavas 1985 = Juozas Šliavas. *Žeimelio apylinkės: Kultūros ir švietimo apybraiža*. Kaunas, 1985.
 Šmitas 2004 = Pēteris Šmitas. *Latvių mitologija*. Vilnius, 2004.
 ŠvR 1998 = *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*. Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarmę, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė prel. prof. Antanas Rubšys; Naująjį Testamentą vertė iš graikų kalbos, įvadus ir NT sąvokų žodyną parašė kun. Česlovas Kavaliauskas. Katalikų pasaulis, 1998.
 ŠvR 2000 = *Šventasis Raštas, arba Biblija*. Naujas lietuviškas vertimas: iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė prof. dr. Algirdas Jurėnas. Duncanville, Texas, 2000.
 Tarthang 1977 = Tarthang, Tulku. *Time, Space, and Knowledge*. Dharma Publishing, 1977.

- TŽŽ = *Tarptautinių žodžių žodynas*. Atsakingasis redaktorius V. Kvietkauskas. Vilnius, 1985.
- Vaitkevičius 2005 = Vyktintas Vaitkevičius. *Medicina baltiškų šventviečių kontekste*. Iš: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje*. Vilnius, 2005.
- Walde, Hofmann I = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, I. Heidelbergl, 1938.
- Vėlius 1987 = Norbertas Vėlius. *Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė*. Vilnius, 1987.
- Višinskaitė 2007 = Asta Višinskaitė. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmės*. Daktaro disertacija. Kaunas, 2007.
- VILD = *Laumių dovanos: lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1979.
- VISV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1987.
- VtLU = *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Parengė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius, 2008.
- Zavjalova 2002 = Marija Zavjalova. *Pasaulio modelis lietuvių užkalbėjimuose*. Iš: *Senovės baltų kultūra 6: Nuo kulto iki simbolio*. Vilnius, 2002.
- Žarskus 2004 = Aleksandras Žarskus: Pokalbis su Aleksandru Žarskumi, išklostytas Liudviko Giedraičio. Iš: *Liaudies kultūra*, 2004, Nr. 6.
- Абаев 1989 = Николай Вячеславович Абаев. *Чань-буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае*. Новосибирск, 1989.
- Афанасьев П = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, II. Москва, 1995.
- АФНРС I–III = *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева в трех томах*. Подготовка текста, предисловие и примечания В. Я. Проппа. Москва, 1958.
- Даль 2004 = Владимир Иванович Даль. *Пословицы русского народа*. Москва, 2004.
- Журавлев 2005 = Анатолий Федорович Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва, 2005.
- Завьялова 2006 = Мария Завьялова. *Балто-славянский заговорный текст: Лингвистический анализ и модель мира*. Москва, 2006.
- Замовы 1992 = *Замовы*. Укладанне, сістэматызацыя тэкстаў, уступны артыкул і каментарыі Г. А. Баргашэвіч. Мінск, 1992.
- Иванов, Топоров 1965 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. *Славянские языковые моделирующие семантические системы (Древний период)*. Москва, 1965.
- Казанскене 1985 = Ванда Петровна Казанскене. «Стоячая вода» и «смерть» в индоевропейской традиции. Iš: *Балто-славянские этнокультурные и археологические древности: Погребальный обряд (Тезисы докладов)*. Москва, 1985.
- Кейпер 1986 = Ф. Б. Я. Кейпер. *Труды по ведийской мифологии*. Москва, 1986.
- Кюмон 2002 = Франс Кюмон. *Восточные религии в Римском языке*. Санкт-Петербург, 2002.
- Матье 1996 = Милица Эдвиновна Матье. *Избранные труды по мифологии и идеологии Древнего Египта*. Москва, 1996.
- Небжеговска 2005 = С. Небжеговска. Система ценностей в польском народном соннике. Iš: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje*. Vilnius, 2005.
- Пизани 1956 = Виттори Пизани. *Этимология: история–проблемы–метод*. Москва, 1956.
- Потапов 1991 = Леонид Павлович Потапов Потапов. *Алтайский шаманизм*. Ленинград, 1991.
- Разаускас 2006 = Дайнюс Разаускас. Символика рыбы, связанная с нижним миром и смертью, в балто-славянской традиции. Iš: *Балто-славянские исследования XVII*. Москва, 2006.
- Разаускас 2011 = Дайнюс Разаускас. Рыба – мифологический прообраз лодки. Iš: *Studia mythologica Slavica*, XIV. Ljubljana, 2011.
- Толстой 1974 = Никита Ильич Толстой. Из заметок по славянской демонологии: Откуда дьяволы разные? Iš: *Материалы всеобщего симпозиума по вторичным моделирующим системам*, I (5). Тарту, 1974.
- Топоров 1986 = Владимир Николаевич Топоров. К реконструкции одного цикла архаичных мифопоэтических представлений в свете „Latvju dainas“. Iš: *Балто-славянские исследования 1984*. Москва, 1986.
- ТпПЯ IV–V = Владимир Николаевич Топоров. *Прусский язык: Словарь*, IV–V. Москва, 1984–1990.
- Цивьян 1999 = Татьяна Владимировна Цивьян. *Движение и путь в балканской модели мира: Исследования по структуре текста*. Москва, 1999.
- Элиаде 1998 = Мирча Элиаде. *Азиатская алхимия: Избранные сочинения*. Москва, 1998.
- Юнг 1997 = Карл Густав Юнг. *Психология переноса: Статьи*. Москва, 1997.

The Lithuanian concept of fortune

Dainius RAZAUSKAS

The possibility to speak of the Lithuanian concept of fortune takes its justification in the etymology of the Lithuanian word for “fortune”, *laimė*, which can also mean “(good) luck” and “happiness”. Its root is that of the verb *leisti* with a wide variety of meanings: “let, allow, permit”, “let go, put”, “put forth”, “throw, shoot”, “shoot, sprout”, “spread”, “spend”, “pass” etc., among which are also the meanings “melt, mould, thaw” and “pour” — more characteristic of another verb, *lieti*. Therefore, the majority of linguists believe in the affinity between the two — *lieti* and *leisti* — and sometimes even the direct affinity between *lieti* and *laimė*.

These connections are also confirmed by folklore and mythology, as in that the Baltic goddess of good fortune, *Laimė* (Lett. *Laime*). It is said that she “lets” or “puts forth” a destiny or luck for somebody (Lith. *Laimė leido*, Lett. *Laime laida*). In its turn, human beings themselves can *lieti laimes*, literally “mould” or “pour fortunes”, that is to tell fortunes by melting wax or lead into a cup of water, especially on Christmas Eve.

Nevertheless, there is a still deeper semantic connection between the concept of good fortune or happiness and the free flow of a liquid, water in particular. All over the world, flowing water, especially springs and rivers, are held to be holy, healthy or in other way a positive influence on the human condition. Often this is also understood figuratively, as an image of freely flowing life or inner “stream” of mind or emotions, in opposition to being stuck, fixation, freezing-up, hardening and final petrification. The reflexive verb *lietis* means exactly “to flow, stream”. These kinds of images in folklore and mythology constitute a firm ground for the respective interpretation of the concept of fortune, or happiness. The article consists mostly of evidence presented for that.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, Vilnius, LT-10308
e. paštas: liaudies.kultura@llkc.lt

Gauta 2014-03-04, įteikta spaudai 2014-06-25